
GÁL MÁTÉ

A FELEKEZETI ISKOLÁK KOLLEKTIVIZÁLÁSA ÉS A HITTANOKTATÁS KORLÁTOZÁSA HEVES MEGYÉBEN (1948–1953)*

Heves vármegyében a latin szertartású katolikus lakosság aránya az 1941-es népszámlálási adatok tükrében jócskán meghaladta a 65,7%-os országos átlagot. A 334 411 fős lakosság 90,7%-a vallotta magát a felekezethez tartozónak.¹ Az 1949. évi népszámlálást követően került sor a magyar közigazgatás átszervezésére. Az adatfelvétel során még a korábbi közigazgatási beosztás (Budapest és 25 megye) volt érvényben, az adatok nagy részét viszont már az új, 19 megye és Budapest beosztás szerint tették közzé. 1950 januárjában Heves megye lakossága 315 880 fő volt. Ismét jócskán felülmúlva az országos átlagot a népesség 93,4%-a, 295 161 fő vallotta magát római katolikusnak.² A közölt adatokból hamar kitűnik, hogy az egyházak kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megtörésére, illetve 1949-től egészen nyílt formában a hittanoktatás ellehetetlenítésére tett állami intézkedések legkomolyabban a római katolikus felekezetű lakosságot érintették. E tanulmány központi témája egyfelől a felekezeti iskolák államosításának bemutatása a lokális térben. A probléma kapcsán a hetvenes években napvilágot látott tanulmányok³ megközelítésétől eltérően és újabb forrásbázist megmozgatva tárjuk fel a felekezeti iskolák felszámolásának programját. A dolgozat ugyanakkor külön fejezetben kíván foglalkozni a kötelező hittanoktatás megszüntetésének körülményeivel, illetve a hitoktatás korlátozásával is. Figyelembe véve a forrásdottságokat és a területi korlátokat a fakultatív hittanoktatás 1949-es bevezetésétől egészen 1953-ig terjedően kívánjuk rekonstruálni az eseményeket.

A felekezeti iskolák államosításának programja

Az egyház a háború befejeztével a kataklizmát megelőző évek gyakorlatából és jogi környezetéből indult ki, amely a korai évszázadokban kizárólag a kato-

---

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

1 Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947. 8.

2 1949. évi népszámlálás vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Bp. 1996. 11.

3 Szecskó Károly: Az MDP harca az iskolák államosításért Heves megyében. In: Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2. Szerk. Kovács Béla. Eger 1974. 87–107.; Misóczki Lajos: Az egyházi iskolák államosítása a Mátravidéken 1948. Eger 1973.

likus egyháznak, később a 16. századtól más felekezeteknek is teret engedett az iskolafenntartásban. 1945 után azonban új helyzet állt be, az esélyegyenlőség elvéből kiindulva a legfontosabb állami oktatásügyi feladat a nyolcosztályos általános iskola általánossá és kötelezővé tétele volt. A közoktatás új intézményei a régi népiskolák, valamint a polgári iskolák és a gimnáziumok 1–4. osztályának összevonásával alakultak ki. Az alsó- és középfokú oktatás nagymértékben egyszerűsödött, lényegében kétszintűvé vált, de ez az új szerkezet teljesen elütött az addigi modelltől. Az intézményhálózat magán hordozta a népiskola korszerűtlen struktúráját és gondjait, így például a tanerőhiányt, az igényektől elmaradt tanteremszámokból adódó osztatlan vagy részben osztott oktatást. Mindez természetesen számos konfliktuslehetőséget hordozott magában, amely az egyházi iskolafenntartók és az állam közötti viszonyban ütközött ki. A nyolcosztályos képzéssel egy időben jelent meg az oktatás tartalmának módosítása is. A katolikus egyház és a püspöki kar gyanakodva szemlélte az egységesítés gondolatát, féltették jó hírű gimnáziumaikat, és végeredményben az egyházi iskolafenntartás jövőjét. A baloldali pártoknak ekkoriban az állítólagos reakciós tanárok, tanítók és diákok jelenléte és a két világháború közötti korszakból örökölt tananyag adott okot a bírálatra. 1946 nyarán a „diák-összeesküvések” leleplezésével és a katolikus egyesületek felosztatásával⁴ együtt az egyházi iskolák létjogosultságát kétségbe vonó sajtócikkek jelentek meg. 1947. március 6-án a koalíciós pártok három kérdésben jutottak egyezsége: a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell tenni a tankönyveket, végül a hitoktatást fakultatívvá kell tenni. Keresztury Dezső kultuszminiszter nem tudott azonosulni a három pont végrehajtásával, így 1947. március 14-én lemondott. Utóda a néprajzkutató, kiskgazdapárti politikus Ortutay Gyula lett, akinek eltökélt célja volt az egyház oktató-nevelő funkciójának felszámolása.⁵ A koalíciós tárgyalások közben az egyházak meghallgatásáról nem esett szó. A fakultatív hitoktatás bevezetésének terve ekkor még kudarcba fulladt. A hívő lakosság az ország több pontján tüntetést szervezett. A társadalom ellenállása és a közelgő választások miatt végül a kérdés lekerült a napirendről. Az 1947-es, a kommunisták részéről súlyos csalásokkal terhelt országgyűlési választás alkalmával a Magyar Kommunista Párt (MKP) minden törekvése ellenére sem tudta megszerezni az abszolút hatalmat. A politikai erőviszonyok azonban alaposan megváltoztak, a MKP 100 mandátumot, a korábban legerősebb támogatást maga mögött tudó Független Kiskgazdapárt 68 mandátumot, a Szociáldemokrata Párt 67 mandátumot, a Demokrata Néppárt 60 mandátumot tudhatott magáénak. A választások után újra az egyházak kerültek a fókuszpontba.⁶ A tempóváltás és az egészen leplezetlen egyházellenes hangütés mögött a kommunista pártokkal szemben támasztott új szovjet elvárások állhattak. Az 1947. szeptem-

4 A hitbuzgalmi egyesületek felosztatására pár évvel később, 1949-ben került sor.

5 *Balogh Margit*: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 24. (2012) 3–4. sz. 109–111.

6 *Szabó Csaba*: Egyházi hangulat-jelentések. 1951–1953. Bp. 2000. 29–32.

ber 22–27. között a lengyelországi Szklarska Porébán létrejött Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) új irányt jelölt ki az egybegyűlt vezetőknek és pártfunkcionáriusoknak. A konferencián a kommunista rendszer kiépítésében élenjáró jugoszláv Andrej Zsdanov vitte a szót, hidegháborús interpretációja szerint a világ két részre szakadt: demokratikus antiimperialista és antidemokratikus imperialista táborokra. Dörgelemes szövegében a jugoszlávokon és albánokon kívül mindenkit elítélt a hatalom megragadásának eddigi elmulasztásáért.⁷

A vészjósló jelek 1948-ra meg is hozták az első, immáron nyílt, központilag irányított taktikai lépéseket. Először az evangélikus és református egyházak belső bomlasztása indult meg. A vidéki gyülekezetekbe a kommunisták saját embereiket ültették. Ravasz László dunamelléki református püspököt tavasszal többen – Veress Péter honvédelmi miniszter és Tildy Zoltán köztársasági elnök mellett a püspök utóda Bereczky Albert is – lemondásra szólították fel. Április végén Ravasz a Református Egyház Zsinati Tanácsának ülésén lemondott a Konvent elnöki tisztségéről. A református egyház ezáltal megkezdte tárgyalását az állammal. A folyamat végén, 1948. október 7-én a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyarországi Református Egyház vezetői alá is írták azt az egyezményt, melynek értelmében az állam húsz évig illetménykiegészítést, kongruát folyósít. Ordass Lajos evangélikus püspök letartóztatása után az evangélikusokkal történő megegyezés is zöld utat kapott. A helyzet 1948 végére úgy állt, hogy már minden egyháztól kikényszerítette az állam a megállapodást, csak a katolikusokat nem sikerült aláírásra bírni.⁸ 1948 első felében tehát megindult az egyházak megosztása. Mindeközben a sajtó a felekezeti fenntartású iskolák hiányosságainak kipellengérezésétől volt hangos.

Ebben a feszült légkörben, a lehetséges megegyezés keretrendszerét illetően 1948. február 7-én ült tárgyalóasztalhoz első ízben – Mindszenty tudtával és beleegyezésével – Czapik Gyula egri érsek Rákosi Mátyással. Az egri ordinárius öt alkalommal folytatott informális jellegű konzultációt Rákosival, ezek az események nem voltak nyilvánosak, nem övezte komoly sajtófigyelem.⁹ Az egyházi iskolák államosítása a jelek szerint nem vetődött fel, ám a konzultációk alkalmával a jelen lévő egyházi személyek sejtették, hogy előbb-utóbb aktualitást nyer a kérdés. Az éppen fúzióra készülő Magyar Kommunista Párt

7 A Kominformról bővebben *Fejtő Ferenc*: A népi demokráciák története. Budapest–Párizs. 1991. 188.; *Stefano Bottoni*: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Bp. 2014. 74–76.

8 Szabó Cs.: Egyházi hangulat-jelentések i. m. 33.; A protestánsokkal folytatott tárgyalásokról bővebben *Fodorné Nagy Sarolta*: Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2008. 287–307.; *Mirák Katalin*: Iskolaállamosítás – evangélikus egyház. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2008. 263–286.

9 A tárgyalásokról bővebben *Balogh Margit*: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Bp. 2010. 43–81.

és a Szociáldemokrata Párt április 21-i közös politikai bizottsági ülésén nyilvánvalóvá vált, hogy késedelem nélkül hozzá akarnak látni az iskolák államosításához. Az egyesülő munkáspártok május 9-i programnyilatkozatában már egészen világosan szerepelt az egyházi iskolák államosításának terve. Az új koncepció nem csupán az alsó, hanem a középszintű oktatásra is kiterjesztette az államosítást. Ortutay Gyula kultuszminiszter végül május 15-én nyilvánosan is meghirdette az államosítás programját, amely most már nélkülözte a fokozatosság elvét.¹⁰ Czapik Gyula a fejlemények ellenére is a tárgyalások folytatását javasolta. Mindszenty a kérdést illetően meggyőzhetetlen maradt, s a püspöki kar is elutasította az egri érsek érveit. A stílus és az erőviszonyok megváltozásával az alku létjogosultsága fölött amúgy is eljárt az idő.¹¹

A jogszabály kimunkálásával párhuzamosan a társadalom berkein belül is igyekeztek elérni, hogy a változások megfelelő fogadtatásban részesülhessenek. A megosztó hatású propagandaszólamokkal könnyen elmélyítették a háború utáni válságos időszak feszültségeit. A vidéken felbukkanó kommunista szónokok, fizetett propagandisták és népi kollégisták kezdték győzködni a lakosságot az állami iskolák előnyeiről. Közben a rádió és a napi sajtó az egyházi iskolahálózat és oktatási szellem csődjéről, elavult jellegéről alkotott kritikus véleményeket sulykoltak. A helyi plébánosok, a felekezeti iskolák oktatói természetesen igyekeztek az ellenkezőjét bizonyítani. A helyzet kiélezetté vált, s ekkor következett be a pócspetri tragédia. 1948. június 3-án Pócspetri község képviselői az iskola államosításáról tárgyalt, az esti litániát követően a tömeg a templomból a községháza elé vonult. Az intézkedésre kivezényelt rendőrök egyikének a sokadalom oszlatása közben elsült a fegyvere. A lövés a fegyver tulajdonosát érte, aki belehalt sérüléseibe. Június 6-ára a koncepció készen is állt, a belügyminiszter Királyfalvy Krempner Miklós jegyzőt gyilkossággal, Asztalos János plébánost pedig felbujtással vádolta. A Budapesti Büntetőtörvényszék statáriálisan halálra ítélte Asztalost, végül Tildy Zoltán miniszterelnök életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta a bírói döntést. Királyfalvyt kivégezték, a falu lakói közül többek börtönbüntetést kaptak. A kommunistáknak a baleset mondhatni „kapóra jött”, jól beleilleszthető volt a katolikusok ellen foganatosított hecckampányba. Az iskolák kollektivizálására vonatkozó határozat megszületéséről a Magyar Katolikus Püspöki Karnak ettől kezdve semmi kétsége nem maradt. A június 7-i püspökkari konferencia határozatának értelmében papok, szerzetesek és apácák nem vállalhattak állást az új intézményrendszerben. A forgatókönyv valóban készen állt, a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának június 6-i ülésén elhatározták, hogy a törvényjavaslatot 16-án, a parlament elé terjesztés napján meg kell szavazni. A kommunisták számítása beigazolódott, az elvárásokkal összhangban 230 igen, 63 nem szavazattal és 69

10 Kovács Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenn-tartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. Történelmi Szemle. 45. (2003) 3–4. 279–281.

11 Uo. 62–70.

tartózkodással elfogadta az iskolák államosításáról szóló törvényt.¹² Az 1948. évi XXXIII. törvény értelmében a nem állami iskolák és a velük összefüggésben lévő tanulóotthonok, továbbá az óvodák fenntartását az állam vette át. A törvény hatálya alól kizárólag a csakis egyházi célokat szolgáló hittudományi főiskolák, diakónus- és diakonisszaképzők mentesültek.

A felekezeti iskolák államosításának előkészítése Heves vármegyében

A püspöki kar 1948. május 11-én közös pásztorlevélben reagált a készülő államosításra. Ebben a testület az Istentől eredeztethető és a szülők által az egyházra ruházott jogként szólt az iskolafenntartásról. A katolikus egyház úgy gondolta, hogy az állami oktatás nem nyújthat egységes szellemiséget, hiszen különböző felekezeti tanulókat tömörít, arra viszont alkalmas, hogy egy kisebbségben lévő párt rákényszerítse világnézetét a gyermekekre. Az államosítás egyházon belüli és kívüli támogatói ellen a körlevél egyházi fenyítést helyezett kilátásba, jelezve, hogy a végsőkéig képesek elmenni az oktatásban, nevelésben elfoglalt pozíciójuk védelmében. Az utasítás értelmében a pásztorlevelet 1948. május 16-án, pünkösdkor, a vasárnapi mise alkalmával kellett felolvasni, ugyanezt megismételték május 23-án és 29-én is.¹³ Az egyházi ellenállás és a körlevél hatásának vármegyei lecsapódása természetesen élénken foglalkoztatta a kommunista párt lokális aktorait is. A katolikus egyház ellenakcióiról Tanner József szervezőtitkár tartott referátumot a kommunista párt megyebizottságának 1948. május 18-i ülésén. Egerben május 13-án az egyház vezetői összehívták a felekezeti iskolák katolikus oktatói közül azokat, akik aktívan pártolták az iskolák ügyét. Az egybegyűltek memorandumot írtak alá az intézmények védelmében. Tanner úgy érzékelte, hogy a püspöki kar közös körlevelének tartalma több helyütt komoly felháborodást keltett a hívő lakosság körében. Sulyán György első titkár hozzászólásában kifejtette, hogy nem minden községben olvasták fel a körlevelet, így „*az ottani papok nem azonosították annak szellemével magukat*”.¹⁴

A templomokban kisvártatva megjelentek a kommunista párt emberei, akik beszámolókat készítettek a május 23-i szentmiséről. A hangulatjelentések pontosan megjelölték, hogy hol olvasták fel a püspöki kar közös pásztorlevelét, s az milyen hatást váltott ki a hívek között. A leírások alkalomadtán igen színes, a megfigyelő saját, szubjektív véleményével tarkítottak, máskor a híveknél a kérdés kapcsán tapasztalható totális apátiát sugároznak. Az is több esetben kiderül a dokumentumokból, hogy a jelentő nem igazán volt birtokában a számára kijelölt feladat elvégzéséhez szükséges rutinnak és tudásnak. Számos alkalommal még az adott templomban szolgáló pap, így a körlevél felolvasójának

12 Szabó Cs.: Egyházi hangulat-jelentések i. m. 33–35.

13 Kovács É.: „Megegyezés” i. m. 280–281.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HML) XXXV-11/1. d./1./5. ó. e. MDP megyei pártértekezlet jegyzőkönyve. 1948. május 18.

neve sem található meg a jelentéseken. Az egyik informátor a főszékesegyházban a 8 órás diákmisén átélt élményeiről a következőképpen számolt be. *„A hívek az egész felolvasás alatt szájtátva figyeltek, majd a mise végeztével, mint akit nagyon kiforgattak emberi mivoltából és (sic!) szaladtak kifelé az egész ügyet megtárgyalni. A körlevél nagy hatást tett rájuk! Az arcokról le lehetett olvasni, hogy Mindszenti (sic!) mellett állnak a lelki terror náluk alkalmazható.”*¹⁵ A 11 órakor kezdődő miséről egy felháborodott hívő, Hamza Lőrincné tájékoztatta május 24-én az egri kommunistákat a párt hivatalos helyiségében. A nyugdíjas hölgy misét ment hallgatni a nagytemplomba, de – a jegyzőkönyv szerint – *„mise helyett politikát vittek a szószékre”*. Ez a körülmény annyira felingerelte a nőt, hogy a körlevélben foglaltak közlése előtt – többedmagával – elhagyta a helyszínt, ennél fogva az iskolák államosítása ellen emelt szavakból mindössze annyit tudott felidézni, hogy *„az egyház félti a gyermekek vallásos nevelését”*. A bent elhangzottak a templom előtt véleménykülönbséget okoztak a hívek között.¹⁶ A kedélyek felkorbácsolásában természetesen a korabeli politikai élet is tevőleges részt vállalt. Ortutay Gyula például számos alkalommal a nagy nyilvánosság előtt egyszerű lelki terrornak bélyegezte a körlevelet és az egyház magatartását. Aczél István a Szent Antal plébánia lelkésze által a szankciók kapcsán tett magyarázata az amúgy is ideges közhangulat miatt különös figyelmet kapott az egyik hangulatjelentésben.¹⁷ *„Bár Mindszenty hercegprímás úr nem írja itt azt meg, hogy milyen súlyosan bünteti meg a híveket. Sajnos az egyház a legszigorúbb eljárást a megtévedt hívekkel szemben: A KIKÖZÖSÍTÉS AZ EGYHÁZBÓL [nagybetűvel az eredeti szövegben is – G. M.J. Tehát minden hívőt kiközösít a róm. kath. (sic!) egyházból, aki az államosítás mellett foglal állást.”*¹⁸ A hívek részéről megnyilvánuló apátia jeleit mutatta az egri Fájdalmas Anya plébánia 9 órakor kezdődő miséjét látogató, javarészt földművesekből álló közösség. A megfigyelő észrevételei alapján a körlevél *„nehéz stílusa”* miatt a gyülekezet hamar elvesztette az érdeklődését. Az informátor benyomásai szerint a hívek *„siket dumának tartották”* az elhangzottakat, vagy pedig egyszerűen *„demokraták voltak”,* akiket a fenyegetések egyáltalán nem győztek meg.¹⁹ Az egri templomok többségében azonban mindenféle megjegyzés nélkül került felolvasásra a püspöki kar pásztorlevele, s a hívek körében sem váltott ki látható visszacsatolást, vagy a hivatalos szervek által várt látványos ellenérzést.

Az iskolák kollektivizálását célzó programnyilatkozat kibocsátását követően, 1948. május 19-én a megyei pártbizottságok titkárainak részvételével központi értekezletre került sor. Sulyán György az ott elhangzottakról május

15 MNL HML XXXV-19/2./51. ő. e. Jelentés a püspöki kar körlevelének fogadtatásáról. 1948. május 23.

16 MNL HML XXXV-19/2./51. ő. e. Özvegy Hamza Lőrincné 1948. május 24-én felvett jegyzőkönyve.

17 Az Egri Főegyházmegye schematismusa. 1963. 35.

18 MNL HML XXXV-19/2./51. ő. e. Jelentés püspöki kar körlevelének fogadtatásáról. 1948. május 23.

19 Uo.

20-án referált a megyebizottságban. „Az egyház kultúrharcot akar, úgy akarja a dolgot beállítani, hogy mi az egyház kultúrája ellen harcolunk. Céljuk, hogy eltereljék a figyelmet az osztályharcról. Azt látjuk, hogy mindenütt a reakció bűvőhelye az egyház.” Az első titkár helyzetértékelése abból a központilag terjesztett meggyőződésből indult ki, hogy a klérus kezdte a viszálykodást, a harcot pedig már 1945-ben fel akarták venni a demokratikus fejlődést óhajtó erőkkal. A katolikus egyház „antidemokratikus” és „hálátlan” szellemiségét tükrözte, hogy az „egyházi reakció” buzdítására az állam által a háború utáni nyújtott anyagi támogatás és segélyek dacára sem folytat „demokratikus nevelést” az intézményekben. A szónok mindazonáltal óva intett attól, hogy bárki is a hitgyakorlás ellen indítson nyílt offenzívát, mert mindez támadási felületet adhat az „klerikális reakciónak”. Éppen ezért a pártonkívüli tömegeket is biztosítani kellett arról, hogy osztályharcról van szó, nem pedig a vallás elleni küzdelemről. „Az iskolák államosítása mindemellett szakmai kérdés” – folytatta Sulyán. Az oktatási rendszer működésében ugyanis a felekezeti fenntartású intézmények jelenléte akadályt és nivőkülönbséget eredményez. A beígért iskolai fejlesztések, fizetésemelés mellett az egyházi alkalmazásban álló oktatók meggyőzését szolgálta, hogy a kollektivizálást követően mindenkit állami státusba helyeznek. A programban a katolikus egyház oktató-nevelő monopóliumának megtörése mellett hosszú távú lehetőségek is rejlettek. A modernizációtól azt várták, hogy a tanító megtapasztalva a változások hozta lehetőségeket idővel szembe kerül az iskolaszékekkel és a plébánossal. Csakúgy, mint a katolikus-protestáns ellentét mesterséges élezésénél, a propagandaszólamok hatására a lokalitások tradicionális értelmiségi köreiben is megindult a manipulált bomlasztás.

A programvégrehajtásban az MKP fajsúlyos szerepet szánt a néphatalmi szerveknek és a közigazgatásnak, illetve a rendőrségnek. Mindazonáltal a kommunisták – ekkor még – úgy érezték, a Mindszenty József „közvetlen befolyása” alatt álló felsőpapsággal szemben az alsópapság egyszerűbben megtörhető, felhasználható. A behatolás eszközét szolgálta az egyházi tanácsokba történő befurakodás és az informátorok/provokátorok templomba küldése is.²⁰ A munka koordinálására Sulyán György vezetésével külön bizottság alakult. A grémiumban helyet kaptak szakszervezetek, a propagandisták, tanfelügyelők és pedagógusok képviselői is.²¹

Mivel a párt „centrális problémának” tekintette az államosítást, 1948. május 24-én a Központi Vezetőségének Közigazgatási Osztálya felszólította a Nemzeti Bizottságokat, járási tiszti értekezleteket és a jegyzőket, hogy vegyék ki a részüket a kollektivizálás körüli munkából. A vármegyei, járási és helyi Nemzeti Bizottságoknak a legrövidebb időn belül, ha szükségesnek mutatkozott, rendkívüli határozat formájában, lehetőleg egyhangúlag volt szükséges kifejezni a felekezeti fenntartású iskolák államosítására vonatkozó szándékukat.

20 MNL HML XXXV-11/1. d./1./5. ő. e. MDP megyei pártértekezlet jegyzőkönyve. 1948. május 20. 1–2.

21 Uo. 5.

A kommunista párt kizárólagosságát leplezve s a politikai konszenzus látszatát keltve előnyösnek mutatkozott, ha az előterjesztő a testületek kisgazdapárti vagy nemzeti parasztpárti, római katolikus felekezetű képviselője. A fentiekhez hasonló intenciókat kaptak a járási tisztségviselők is. A KV a legközelebbi tiszti értekezlet alkalmával egy nem kommunista párttagságú, katolikus felekezetű jegyző előterjesztését szorgalmazta. A jegyzőkre amúgy is komoly feladat hárul az egyéni agitáció területén. Ők – némi külső ráhatás után – az országos propagandasajtóból régen ismeretes érvekkel győzködték a tanítókat, szülőket és tanulókat. A tanítóknál a jobb megélhetési lehetőség, előmenetel, az egyház gyámkodásának megszűnése, korszerűbb oktatási lehetőségek, a községeknél a települési teher enyhülése, a szülőknél és gyermekeknél a jobb tankönyvek, javuló oktatási környezet, illetve a művelt ifjúság perspektívája szolgált érvként. Az jegyzők mellett komolyan építettek a felekezeti tanítókra, akik „szívós egyéni agitációval” járultak hozzá a sikerhez. Az MKP utasította a főispánokat és az alispánokat, hogy a közigazgatásért felelős tisztségviselőkkel együtt koordinálják a munkát, amely „centrális jellege” miatt különös odafigyelést igényelt.²²

Eger város Nemzeti Bizottságának 1948. május 24-i este hat órakor megtartott ülésén már a Közigazgatási Osztály bizalmas utasítása előtt előkerült a kérdés. Mucsi Sándor testületi tag előterjesztésében hangsúlyozta, hogy a Nemzeti Bizottságnak „foglalkoznia kell” az iskolák államosításának kérdésével. Mucsi az államosítás ellen felsorakozó „antidemokratikus körökkel” kapcsolatban nyilvánvalóvá tette: ezek az erők egyértelműen a katolikus egyházban és támogatóik között keresendőek, akik minden eszközt felhasználnak arra, hogy meglévő pozíciójuk konzerválására „a terv keresztülvitelét megakadályozzák”. Mucsi az együttműködési hajlandóság hiányát kidomborítva és az állam mesterséges beavatkozását elfedve az elmérgesedett katolikus-protestáns viszonyral bizonygatta az ellenállók kérlelhetetlen meggyőződését. Ezután a bizottság állást foglalt az iskolák államosítása mellett. A nyilatkozatban foglaltakról a miniszterelnök, a kultuszminiszter és az egri érsek mellett értesítették a helyi és országos sajtót. *„Eger Megyei Jogú Város Nemzeti Bizottsága a hercegprímás és az egyház terrorja ellen a legélesebben tiltakozik és egyben a leghatározottabban állást foglal az iskolák államosítása mellett. Azt kívánjuk, szűnjön meg végre a pedagógusoknak az egyházi hatóságoktól való függő helyzete, úgyszintén a diákságot sújtó lelki terror.”*²³

Május végén és júniusban gombamódra szaporodtak a lakosságtól, a helyi Nemzeti Bizottságoktól, a községi MKP-alapszervezetektől, illetve egyéb szervezetektől származó határozatok, támogató nyilatkozatok.²⁴ Az iskolák államosításáról szóló tervek szimbolikus üdvözlése mellett a Magyar Kommunista Párt Propagandaosztálya 1948. június 4-i leiratában a tömegek felvilágosítására

22 MNL HML XXXV-11/28. d./2./100. ő. e. Az MKP KV Közigazgatási Osztályának leirata. 1948. május 24.

23 MNL HML XVII-1/1. d./4. ő. e. Eger város Nemzeti Bizottságának 1948. május 14-i ülés-jegyzőkönyve.

24 MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100 ő. e. Menetrend a pártprogram ismertetésére.

szólította fel a párt vidéki reprezentánsait. A lakosság megnyerésére minden alkalmas eszköz meg kellett ragadni, de elsődleges fontossággal bírtak a kisgyűlések és az egyéni agitáció. A Közigazgatási Osztály korábbi utasításához hasonlóan ebben az esetben sem kizárólag a kommunisták jelenlétére számítottak. Tükrözvén a kérdést övező konszenzust a korabeli politikai paletta lehető legszélesebb bevonását várták el. Az „egyházi reakció” tevékenységének leleplezése és elítélése legalább akkora súllyal esett latba, mint a program előnyeinek megvilágítása. A hívő lakosságnak szót kellett emelnie a templomokban folyó „politikai gyűlésekkel” és „szavaztatásokkal” szemben, melyek alapján sértették a szakrális terek „tisztaságát”, „eredeti rendeltetését”. Ravasz László dunamelléki püspök 1948 áprilisában kikényszerített leváltásával megnyíló együttműködési hajlandóság nyomán 1948 májusában a kormánybizottság és a református egyház között kötött iskolák államosításáról szóló békés megegyezés is hivatkozási alapul szolgált. A protestánsok részéről érkező gesztusokat az agitátorok úgy állították be, mintha azok a lelkeszek és presbitériumok államosítást övező egyöntetűen pozitív véleményének megtestesülései lennének.²⁵ „A reformátusok sem rosszabb istenhívők, mint a katolikusok: ha ők a vallással összeegyeztethetőnek látják ezt miért nem látja annak a katolikus klérus?” – állt az utasításban.²⁶ A vegyes felekezeti településeken, így módon újabb alkalom nyílt a vallási ellentétek felszítására. A legfőbb feladat természetesen a kérkedő, ingadozó és az ellenálló lakosság meggyőzése volt. A propagandisták felkészítésében és a munka ütemezésében a megyei bizottság részéről kitüntetett szerep jutott Molnár Gusztávnak, aki fizetett pártfunkcionáriusként az egyházellenőrzésben szerzett tapasztalatai miatt 1951 nyarán az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazásába került mint egyházügyi főelőadó.²⁷ A végrehajtás céljából a járási pártbizottságokból és a községi vezetőkől járási hatáskörrel ötös bizottságok alakultak. A bizottság tagjainak felelősségi körébe tartozott a pártközi értekezletek lebonyolítása és a helyi véleményformálók meggyőzése. A községekben vezetőségi értekezleteket tartottak, a településeken politikai előadók tűntek föl, akik egymás között osztották le a járások városainak és falvainak meglátogatását.²⁸

A következőkben idézett községi határozatok java része már az intézkedési terv szellemében fogalmazódott meg. Átányban Akucs László képviselőtestületi tag szólalt fel az állami iskolák mellett. A szónok álláspontja szerint „az iskolák

25 Holott Magyarország református vallású lakosságát és a presbitériumokat mélyen felkavarta a megegyezés. Lásd bővebben *Horváth Erzsébet: A református iskolák államosítása. (1945–1948) Habilitációs értekezés. Debrecen. 2010. 147–153.*

26 MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100 ő. e. A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetésének leirata. 1948. június. 4.

27 MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100 ő. e. Jegyzőkönyv Csány község felekezeti iskolák államosítása tárgyában lefolytatott felvilágosító munka propagálásáról és munkabeosztásáról. 1948. június 10.

28 Az Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetségétől (UFOSZ), illetve a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségétől (FEKOSZ) származó kinyilatkoztatások a legjellemzőbb példák.

fenntartási költségei az egyházi tagokról (sic!) átszállnak az államra, továbbá [megemlítette] az egységes tankönyv előnyét, valamint a dolgozó népréteg gyermekei előtt megnyíló tanulási lehetőségeket”. Dr. Géresi János járási főjegyző hozzátette, hogy „a járás valamennyi egyházi iskolája elhanyagolt állapotban van, tankönyv hiánnyal küzd, mely körülmények között a gyermekek rendszeret nem tanulnak, a tanulmányokban elmaradnak”. Varga Gábor nemzeti parasztpárti képviselő pedig a felekezeti iskolákban tapasztalt diszkrimináció miatt emelt szót. Varga előadása szerint „gyermeke középiskolai tanulmányai alatt állandóan érezte mellőzöttségét, háttérbe szorítását csak azért, mert szegény parasztszülők gyermeke volt, és reméli, hogy az iskolák államosítása esetében hasonló esetek meg fognak szűnni (sic!)”.²⁹ Az iskolák államosítása – olvasható több helyütt a testületi és gyűlési jegyzőkönyvekben – megoldást kínál a családok anyagi leterheltségének és az iskolai diszkriminációnak a csökkentésére is. Czetmajer Zoltán főjegyző Csányban hangsúlyozta, hogy a program a szülők szempontjából kifejezetten előnyös, s tulajdonképpen a társadalmi mobilitás esélyét rejti magában. Az állami iskolákban „a tandíj mindig alacsonyabb, mint a felekezeti iskolákban sőt [a] teljesen szegény és jó előmenetelű tanulók teljes tandíjmentességben részesülnek, s így a szülők tetemes tanítási költségeket takaríthatnak meg. Bármely munkás, vagy paraszt gyermek előtt nyitva áll az út, hogy képessége és a szorgalma által a közép- és felsőfokú iskolák[at] is elvégezhesse.”³⁰ Az indulatok felkorbácsolására alkalmas, sajtóorgánumok hasábjairól ismert szövegek a helyi propagandamunkában is komoly szerepet játszottak. Ecséd község határozata jól tükrözi a fokozódó egyházellenes hangulatot. „Tudomásunk van arról, hogy az iskolák államosításával kapcsolatban az egyház úgy állítja be az államosítást, mintha az állam az egyház ellen harcolna és meg akarja akadályozni a vallás szabad gyakorlását. Az iskolák államosítását tehát a klérus teljesen politikai síkra viszi, ami ellen legerélyesebben tiltakozunk. Tiltakozunk továbbá az egyházak lelki terrorja ellen is, amikor a felekezeti iskolák államosításában való részvevőket kiközösítéssel fenyegeti. Az egyház az iskolák államosításával kapcsolatos harcot már odáig vitte, hogy derék magyar paraszt embereket agitációval egymásnak uszított, s az uszításnak az eredménye a pócspetri rendőrgyilkosságon robban ki.”³¹ A nyilatkozatok többsége a katolikus egyházat okolta, amiért minden gesztus ellenére sem mutatott hajlandóságot az állammal történő megegyezésre. „Gyöngyöshalász dolgozói a mai nagygyűlésen megállapították, hogy a felszabadulás óta élénk figyelemmel kísérik az egyház és a demokrácia viszonyának alakulását. Tapasztalták, hogy a demokrácia az egyházzal a legnagyobb jóindulattal viselkedett, sőt az alsópapság megélhetésének javítása érdekében földet is juttatott és ezen felül pénzbeli támogatásban is részesítette őket. Ha tehát kettőjük között az együttműködés ezideig (sic!) nem alakulhatott ki, akkor a hiba nem a demokráciában, hanem

29 MNL HML XXXV-16/2./23. ó. e. Átány község 1948. május 28-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.

30 MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100 ó. e. Csány község 1948. június 5-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.

31 MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100 ó. e. Ecséd község határozata. 1948. június 9.

az egyház egyes vezetőiben keresendő. Ezen általános megállapítás érvényes a most is időszerű politikai, nevezetesen az iskolák államosításának kérdésében is.”³² Az előzőekben idézett sorok Gyöngyöshalász dolgozóinak határozatából származnak, de számos ilyen jellegű forrásban feltűnik az a fajta félrevezető teória, miszerint a földosztásból és az állam által nyújtott segélyekből az intézményfenntartásra elégséges pénzügyi lehetőség állott rendelkezésre az egyházak számára. Sulyán György 1948. június 4-én a Heves Vármegye Nemzeti Bizottságában elhangzott politikai beszámolójával megyei kontextusba helyezett visszatekintést kívánt adni az elmúlt évekről, illetve az iskolák államosítására született javaslat mellett szállt síkra. Az első titkár kifejtette: mindannak ellenére, hogy az egyház 1945-től kezdve folyamatosan kizárólag saját „reakciós érdekeit” szem előtt tartva hol a kisgazdákkal, hol a Demokrata Néppárttal volt, s az „egyház mögé bújó reakció állandóan támadta a demokráciát” a kommunisták nem vették fel rögvést a harcot a klérussal. *„Erre a támadásra akkor a mi válaszunk az volt, hogy 150 millió forintot adtunk az egyháznak és még sok 10 000 forintot. Templom- és iskolaépítésre hány esetben még mi magunk jártunk ki az egyháznak segítséget. Ez volt a mi válaszunk az egyház támadásaira és a parasztság láthatta, hogy a koalíciós pártok nem egyház, sem vallásellenesek (sic!). Emlékezzünk a falujárásra Adácson és még sok más megyei községben, hány templomot és iskolát hoztak rendbe”* – érvelt Sulyán.³³

A földreformrendelet végrehajtása következtében a valóságban a katolikus egyház számára megmaradt 80 ezer kataszteri hold ingatlan a plébániák és intézmények további létét aligha tudta biztosítani. A felekezeti iskolák és a tanítók megélhetése így a 600/1945. sz. M. E. rendelet kibocsátását követően veszélybe került. Ma már tudvalevő, hogy a földigénylő bizottságok az intézményfenntartók célvagyonra vonatkozó jogos igényeit sokszor ilyen-olyan indokokkal elutasították. Történtek ezek a fajta jogsérelmek mindannak ellenére, hogy korlátozott formában, maximum 100 kataszteri holdig a célvagyon engedélyezhető volt a bizonyítottan közérdekű, kulturális intézmények számára. A jogszabály 17. §-a rendelkezett a célvagyon kérdéséről. Ennek értelmében egy háromfős bizottságnak kellett döntenie *„annak megállapítása végett, hogy a kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e, annak megvalósításához milyen nagyságú földbirtokra van szükség”*.³⁴ Hegyi Kapisztrán ciszterci rendi perjel, gimnázium igazgató a rend Eger város határában fekvő birtokainak³⁵ megváltása kapcsán élt fellebbezéssel az Eger Város Földigénylő Bizottsága által kiadott határozat ellen. Hegyi

32 MNL HML XXXV-14/2./ 38. ő. e. Gyöngyöshalász község dolgozóinak határozata. 1948. június 6.

33 MNL HML XVII-1/1. d./4. ő. e Heves vármegye Nemzeti Bizottságának 1948. június 4-i ülésjegyzőkönyve 3.

34 A témáról lásd bővebben Horváth Gergely Krisztián: Plébániai földek „reformja” a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben. In Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Magyar vidék a 20. században (1.). Szerk. Csíkos Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Bp. 2017. 514–516.

35 9 kataszteri hold 800 öl legelő, 6 kataszteri hold 200 öl szőlő, 8 kataszteri hold 200 öl gyümölcsös és 9 kataszteri hold 314 öl kert.

argumentációjában a rend 1776 óta a városban folyó szellemi, kulturális és szociális érdekeket szolgáló tevékenysége³⁶ mellett kitért jogszabályi³⁷ és az intézményfenntartás további lehetőségét érintő aggályaira³⁸ is. A földigénylő bizottság határozatában említett 9 kataszteri hold 314 öl kert megváltásának ráadásul intézményfejlesztéssel összefüggő akadályai is felmerültek. A rend ugyanis ezen a területen internátussal egybekötött gimnázium építését és sporttelep létrehozását határozta el. A bővítésnek a világháború szabott korlátokat, a tervet egyébként 1943. február 27-én Eger Város képviselőtestülete is jóváhagyta. Hegyi egyrészt az említett 17. § értelmében a gimnázium fenntartására 20 kataszteri hold szőlőért, vagy 100 kataszteri hold ingatlanért folyamodott. A perjel másrészről a rendelet kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények továbbélése érdekében legtöbbet hivatkozott 50. §-ára támaszkodva a ciszterci templom és plébánia fenntartására szintén 20 kataszteri hold szőlőre vagy 100 hold ingatlanra tartott igényt.³⁹ Eger Város Földigénylő Bizottsága két nappal később ült össze az ügyben. Cseh Imre elnök rögvést az ülés elején a fellebbezés elutasítását és az eredeti felosztás fenntartását javasolta. A bizottság abból az adott helyzetben teljesen képtelennek ható megállapításból indult ki, hogy a ciszterci rendnek *„Magyarországon több ezer holdat kitevő ingatlana van, tehát a fellebbezésben hivatkozott kiadásokra ezekből az ingatlanokból megfelelő fedezet található, akár közvetlen, vagy közvetett úton”*. Az intézménybővítéssel összefüggő érveket Cseh azzal a magyarázattal cáfolta, hogy a romokban heverő ország szempontjából a házhelyek kérdése sokkal égetőbb, mint az igen távoli lehetőségként felmerülő „sportpálya-létesítés”. Végül a ciszterci rend Eger környéki birtokaira vonatkozó kérelmét a helyben lévő földigénylők magas számára hivatkozva utasította el az elnök. A bizottság az igények teljes körű elutasítására tett javaslatot, a fellebbezést lesöpörte az asztalról.⁴⁰ A ciszterci rend egri rendháza nem a Földigénylő Bizottság jó szándékú és jogszabálykövető magatartásának

36 A ciszterci rend Egerben 1776 óta gimnáziumot, templomot és rendházat tart fenn, amelynek fenntartási költségeinek egy részét földingatlanból, másik részét pedig a rend központi vezetősége által nyújtott támogatásból finanszírozták. A lelki, kulturális és szellemi fejlődés mellett a rend komoly szociális tevékenységet is kifejtett.

37 Hivatkozással a 600/1945. sz. M. E. rendelet már bemutatott 17. §-ára, amelynek az Egri városi Földigénylő Bizottság önkényes döntése miatt nem teljesült az a fajta rendelkezése, mely szerint három tagú bizottságnak kellett döntenie az intézmény tevékenységének közérdekű jellegét illetően.

38 Az intézményfenntartáshoz kötődő költségek csupán kis részét volt képes fedezni a szóban forgó ingatlan, ám korábban a rendnek módjában állt a hiányt más birtokok jövedelméből fedezni. Az újonnan fennálló helyzetben, amikor is a rend számára megállapítható célvagyon nem haladhatta meg a 100 holdat, az apadó bevételi források miatt a központi kezelés nem volt fenntartható. Az ingatlan birtoklása az iskola-fenntartó tevékenység miatt vitális fontosságúvá vált.

39 MNL HML XVII/514/6. d./85/1945. Dr. Hegyi Kapisztrán levele az Egri Földigénylő Bizottsághoz. 1945. április 18. A rendház bővítési terveiről lásd MNL HML XII-11/13. d./13. ő. e. Rendház bővítésének tervei, költségvetések.

40 MNL HML XVII/514/6. d./85/1945. Eger városi Földigénylő Bizottságának 1945. április 20-i ülésének jegyzőkönyve.

köszönhette azt, hogy az egri birtokállomány teljes egésze a rend kezelésében maradhatott. Sokkal inkább Endrédy Vendel zirci apát és Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzó kapcsolatainak, valamint a földművelésügyi minisztérium és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tárcaközi egyeztetéseinek. A rendelet megjelenése előtt a zirci apátság nevéen volt minden ingatlantulajdon, míg a föld-reformot követően a megmaradt vagy visszacapott rendi földek és épületek az apátság egyes intézményeinek a tulajdonába kerültek. Így lett a zirci apátság mellett tulajdonos az egri rendház is.⁴¹

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy – valószínűsíthetően politikai megfontolásoktól is vezérelve – már az államosítás programját megelőzően számos településvezető a költségvetésekben rögzítetteknél csekélyebb mértékben vagy egyáltalán nem járult hozzá a községekben működő felekezeti iskolák költségeihez, illetve az egyházi alkalmazottak sem jutottak hozzá járandóságaikhoz. Czapik Gyula érsek az esetleges személyi ellentétek miatt a szándékosan mulasztó településeket meg nem nevezve 1947. július 22-én tiltakozott Heves vármegye alispánjánál. *„Heves vármegyében működő plébániák részéről ismételten érkezett panasz annak ügyében, hogy a politikai községek által fenntartott római kat. iskolák költségvetésileg előirányzott és a felettes hatóságok által is jóváhagyott hitelkeretet a politikai községek vezetői nem veszik figyelembe, mert az iskolai kiadásokra vagy semmit, vagy pedig csak igen kis összegeket utalnak át az iskolaszéki elnök kezeihez. Panaszkodnak azon kívül ugyan úgy a lelkészek, a kántorok és egyéb egyházi alkalmazottak, hogy nem kapják meg deputátum járandóságukat és az egységes kezelésben lévő egyházi adóból sem részesülnek olyan arányban, mint ahogy a politikai községnél az együttes kezelésben lévő adók befolyanak.”*⁴² Czapik az előzőek értelmében felkérte Bartha István alispánt, hogy hívja fel a községi vezetőket és főjegyzőket, miszerint az iskoláknak költségvetésileg előirányzott pénzbeli ellátmányt utalják ki, a lelkészeket és az egyházi alkalmazásban állókat pedig az együttesen kezelt adókból befolyó pénzekből a részesedési arányban elégtítsék ki. Bartha tekintettel arra, hogy *„a felekezeti iskolák költségét teljes egészében a községi költségvetésben előirányzott iskola fenntartási hozzájárulásból nyer fedezetet”,* felszólította a községek vezetését a hozzájárulás kiutalására. Az alispán az augusztus 9-i körlevélben, mivel *„a községekben az egyházi javadalmak deputátum járandóságát, valamint az együttes kezelésbe vont párbért és egyházi adót sem szolgáltatják ki megfelelő mértékben”,* ezért ennek haladéktalan pótlására kötelezte a településvezetőket. *„A deputátum járandóság személyi járandóság, tehát annak kiszolgáltatása a község elsőrendű kötelezettsége. A párbér és az egyházi adó pedig a község szempontjából idegen pénz, tehát annak községi felhasználása szabálytalan. Amennyiben vizsgálataim során azt tapasztalom, hogy egyházi adót, vagy párbért használ fel a községi célokra illetéktelenül,*

41 Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori disszertáció. Bp. 2014. 61.

42 MNL HML IV-404/a/858. d./13384/1947 Dr. Czapik Gyula érsek beadványa. 1947. július 22.

a felelős számadók ellen a megtorló lépéseket azonnal folyamatba teszem” – szölkak az alispán dörgedelmei.⁴³ A lokalitások e lépéseikkel a földreformrendelet diszkriminatív intézkedéseit követően tovább fokozták az egyházak gazdasági kiszolgáltatottságát. Az iskolák előirányzott fenntartási támogatásának viszsztatartásával a mindennapi zavartalan működés kockáztatása mellett gátolták a háborús károk elhárításának lehetőségét is. A járandóságok más célokra történő felhasználásával pedig a tanítókat hozták nehéz helyzetbe. Mindezzel együtt természetesen a későbbi állami propaganda is termékenyebb talajra lelt az oktatók körében, amely az egyébként erre nagy számban fogékornak is mutakozó pedagógusok előtt a stabilabb egzisztencia, az esélyegyenlőség lehetőségét kínálta.⁴⁴

Az egyház oktatás területén elveszni látszó évszázados jogának ténye nem csupán a klérus tagjait ingerelte verbális kritikára, ellenállásra. Több helységben a kiskgazdapárt képviselői szervezetten az iskolaállamosítás ellen szavaztak, vagy tartózkodásukkal fejezték ki nemtetszésüket. Karácsond községben az 1948. június 3-án megtartott testületi ülés alkalmával az elnök név szerinti szavazást rendelt el. Ekkor Király Jenő főjegyző többedmagával megtagadta a voksolást, és többed kiskgazda képviselő is a kollektivizálás ellen szavazott.⁴⁵ Király – az MDP helyi funkcionáriusainak állítása szerint – az ülésről készült jegyzőkönyvben valótlan-ságokat állított. A kommunisták községi vezetősége végül június 9-én küldte meg az MDP megyei bizottságának a segédjegyző és két MDP-párttag emlékezetből írott ülésjegyzőkönyvet. A megyei pártbizottságának közigazgatási felelőse az MDP körzeti titkára kezébe utalta az ügy elbírálását.⁴⁶ A titkár, mivel a leírtakból jól kitűnt, hogy a jegyző és a kiskgazdák a „demokratikus fejlődés ellen fordultak” ráadásul a község „régén óhajtott vágya” Király pozíciójából történő elmozdítása, a főjegyző menesztését javasolta.⁴⁷ Egerbocs községben 15 igen és 6 nem szavazat mellett döntöttek az államosítás javára, ám itt az FKGP-tagok mellett egy kommunista is feltűnt az ellenzők táborában, ráadásul a jegyzőkönyv tanúsága szerint az ülés után utóbbi az utcán folytatta az ellenagitációt.⁴⁸ Akadtak olyan települések is, ahol a Nemzeti Parasztpárt, illetve a Demokrata Néppárt képviselői igyekeztek ellenállni a küszöbön álló intézkedéseknek.⁴⁹

43 MNL HML IV-404/a/858. d./13384/1947 Dr. Bartha István alispáni körlevele. 1947. augusztus 9.

44 A témával összefüggésben lásd *Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterben a 19. és 20. századi Magyarországon*. Bp. 2000.

45 MNL HML XXXV-14/2./38. ő. e. Az MDP karácsondi pártvezetőségének ülésjegyzőkönyve. 1948. június 9.

46 MNL HML XXXV-14/2./38. ő. e. Az MDP megyei bizottságának 1948. június 17-i utasítása.

47 MNL HML XXXV-14/2./38. ő. e. Az MDP Gyöngyös körzeti titkárának levele a megyei bizottságnak. 1948. június 22.

48 MNL HML XXXV-17/2./30. ő. e. Egerbocs község 1948. június 6-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.

49 Lásd bővebben: *Szecső K.: Az MDP harca i. m. 98–99.*

Az egyházellenes légkör fokozódása és a hitoktatás korlátozása

A XXXIII. sz. törvénycikk 1948. június 16-i megszületése előtt a Heves vármegyében található 203 iskolából 137 korábban római katolikus, 8 református, 1 pedig magánfenntartásban volt. Államosítás alá került 4 internátus is. Összesen 846 pedagógus kapott állami kinevezést. Heves vármegye alispánjának jelentése szerint a 41 522 tanköteles gyermek közül 41 120 fő „önként” beiratkozott az állami iskolákba. *„A 400 fő sem a reakció suttogásának ült fel, hanem a szülők más irányú elfoglaltságai miatt nem történt meg esetükben a beiratkozás”* – olvasható dr. Katona Zoltán alispán beszámolójában. A egyházak oktató-nevelő monopóliumának megszüntetését célzó államosítással párhuzamosan „dolgozók az iskoláért” elnevezéssel széles körű társadalmi mozgalmat indítottak. A program során 167 iskolát teljesen, 16 intézmény épületét pedig részben újíttattak fel. A jogszabály életbe lépését követően 65 új tanító és 18 új tanár vehette át a kinevezését. Az állománybővítéssel rendszeressé válhatott az oktatás azokon a településeken is, ahol a tanerő mennyiségi hiányosságaiból fakadóan szünetelni kényszerült az iskolai nevelés.⁵⁰ E lépések kiváló lehetőséget kínáltak az állami propagandának arra, hogy kidomborítsa a központi oktatáspolitikai progresszív jellegét és a felekezeti fenntartású intézményhálózat súlyos hiányosságait.

Az egyházi iskolák államosítása azonban nem jelentett nyugvópontot az egyház elleni harc frontján. Az állam figyelme egyre inkább a katolikus egyház, s Mindszenty József irányába koncentráldott. A kötelező hitoktatás kérdése a Mindszenty-ügy kielégítő megoldásáig érintetlen maradt. Az MDP Politikai Bizottsága 1948. november 25-i ülésén az egyházpolitika legfontosabb céljának a primás eltávolítását jelölte meg. A direktíva természetesen vidéken is éreztette hatását. A „klerikális reakció” fejének titulált Mindszenty József tevékenysége ellen az ország településein tömegtüntetéseket szerveztek. Nem volt ez másképpen Egerben sem, ahol 1948 decemberében előbb diáktüntetésre, majd december 14-én az érseki palota előtt demonstrációra került sor. A december 14-i megmozdulással nyomás alá akarták helyezni Czapik Gyula egri érseket, s rá akarták bírni a főpásztort egy „demokrácia melletti állásfoglalás megtételére”.⁵¹ Ennek érdekében a megyei Nemzeti Bizottság küldöttséget menesztett Czapikhoz, akik átadták számára a testület által hozott határozatot. A határozat szövegezése a központi propaganda kottájából játszott. Az átnyújtott dokumentum kimondta, hogy Mindszenty az állammal történő megegyezés mellett minden olyan intézkedésnek ellene volt, amely a „nép érdekeit és boldogulását” szolgálja. A primás a Nemzeti Bizottság véleménye szerint „népellenes magatartásával” nem csupán a katolikus, hanem „felekezetre való tekintet nélkül a reakció összes erőit felsorakoztatta maga mögött”, s „hivatásán túlmenően politikai céljai elérésére fordítja minden erejét és befolyását”. *„Mindszenti (sic!)*

50 MNL HML IV-417/18/2314 Dr. Katona Zoltán alispán féléves jelentése.

51 MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. ö. e. 1949. december havi jelentés.

célja az, hogy a Habsburg ház uralmát visszahozza és a népi demokratikus rendet felbomlassza. E célok tették őt az amerikai- és egyéb imperialista érdekek csatlósává és szószólójává. A hívők vallásos érzületét és az egyházi szertatásokat politikai céljainak elérésére használja fel. Az ország rendjének felbomlását a béke megdöntésével, háborúra való uszítással akarja elérni” – összegezte a Nemzeti Bizottság a prímás „ténykedését”. A határozat felkérte Czapik Gyula egri érseket és az ország „demokratikus főpapjait”, hogy távolítsák el soraikból a „nép ellenségeit”. Végezetül arra buzdította a főpásztort, tiltsa meg az egyházkormányzata alá tartozó egyházmegyében a Mindszenty által kiadott körlevelek felolvasását, *„amint már országos viszonylatban több főpap elrendelte”*.⁵² A küldöttséget vezető Hám Gyula előadta az állam és az egyház viszonyának békés rendezésére vonatkozó kérelmét, s utalt arra is, hogy a diáktüntetés alkalmával Czapik már ígéretet tett erre vonatkozóan az ifjúságnak. Czapik köszönte a hozzá intézett szavakat, majd a békés megállapodás kapcsán hozzátette: *„ember nincs az országban, aki mást akarna”*, ám egyúttal higgadtan közölte a hozzá érkezetekkel, hogy ebbe az ügybe beleszólni nem illetékes, hiszen ő nem az egyház, hanem annak csak egy érseke. Utalva a katolikus egyház belső autonómiájára egyszersmind figyelmeztette a Nemzeti Bizottság képviselőit, hogy nekik sincs jogosultságuk beavatkozni az egyházkormányzati kérdésekbe. Majd hozzátette, hogy a maga részéről mindig kész volt és kész lesz a békés megegyezésre, de – rámutatva az egyre nyomasztóbb adminisztratív szorításra – csak az egyház szabadságának, a vallás szabad gyakorlásának biztosítása után. Ekkor Csirmaz Dezső emelkedett szóra, aki hozzátette *„a népi demokráciának mindig az volt a célja, hogy ezeket a kívánságokat lehetővé tegye”*. Czapik válaszul elővett egy levélmásolatot, amelyben a tiszabői MDP-titkár arra utasította a helyi iskolaigazgatót, hogy a tanítók vegyék át a hitoktatást, mert a helyi plébánost eltiltja ettől. A küldöttség és az érsek között ekkor vita alakult ki. A delegációt vezető Hám ennek során határozottan arra kérte az érseket, hogy ne hagyja felolvasni a politikai tárgyú körleveleket. A főpásztor erre mindössze annyit válaszolt: *„politikai tartalmú körlevél nincs”*. A tárgyalás ingerült atmoszféráját jelezi, hogy Czapik a következőkkel engedte útjára a hívatlan vendégeket: *„bennünket csak akkor hagynának békén, ha nem léteznénk”*, ezek után közölte, hogy örülne, ha az egyháznak nem kellene a jövőben politikával foglalkoznia.⁵³

A központi akarat nem kizárólag a felsőpapság köreiben gyakorolta a politikai nyomásgyakorlás eszközét. A hatalom lokalitásokban működő képviselőitől a fenyegetőzés sem állt távol, amely jellemzően a lelkeszkedő papság irányába nyilvánult meg. Erre enged következtetni Czapik Gyula 1948. december 2-án kelt pásztorlevele. *„Több konkrét jelentés szerint az államhatalom helyi tényezői komoly formában felszólították egyes papjaimat, hogy a Bíboros-Hercegprímás Úr ellen ismeretes nyilatkozatokat tegyenek és hasonló nyilatkozatokat hozassanak*

52 MNL HML XXXV-19/2./54. Eger Megyei Nemzeti Bizottságának 1948. december 14-i határozata.

53 MNL HML XXXV-19/2./54. Jegyzőkönyv a Nemzeti Bizottság Czapik érsekhez menesztett küldöttségének 1948. december 14-i meghallgatásáról.

egyházközségük képviselőivel. A kapott jelentések szerint komoly megtorlást helyeztek kilátásba.” Az egri érsek a körlevél tanúsága szerint a hír vétele után azonnal a fővárosba utazott, és tiltakozott az eljárás ellen a kultuszminisztériumnál, illetve a Belügyminisztérium illetékes osztályánál. Czapik biztosította papjait, hogy védelmükre mindent meg fog tenni, mindazonáltal figyelmeztette őket az egyházfegyelem betartására, amely a kényszert nem ismeri el kibúvóként.⁵⁴ Az agitátorok természetesen nem kizárólag a papságot zaklatták, hanem a hívek között is aktív meggyőzőmunkát folytattak. Ahogyan az iskolák államosítása esetében láthattuk, a Mindszenty-ügy kapcsán is számos levél, határozat látott napvilágot, amelyek katolikus hívektől, gyárok, illetve üzemek munkaközösségeitől, szakszervezetektől, egyesületek tagságától származnak. Az Egerből fennmaradt dokumentumok mindegyike 1948. december 18-án keletkezett. A üzenetek egy része Czapik Gyulának szólt, ezekben a december 14-én nála feltűnő küldöttség követeléseit kaptak ismét hangot. Az egri téglagyár üzemi szakszervezetének tagsága egyenesen azt követelte az ordináriustól, hogy hasson oda a prímás mielőbbi menesztésének ügyében, amennyiben ennek ellenkező módon jár el a Mindszenty politizálásának következményeiért ő is felelőssé válik.⁵⁵

Az országos hecckampányt követően az ÁVH december 26-án letartóztatta Mindszenty József bíboros-prímást. A perre 1949. február 3. és 8. között került sor.⁵⁶ Mindszenty nyilvánosság előtt zajló koncepciós perben történő ítélese természetesen nem vetetett véget az egyházüldözésnek. A hercegprímás félreállításával egyúttal alkalom nyílt a kötelező hitoktatás kérdésének rendezésére. Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet immáron a kiépülő diktatúra egyik érzékletes jeleként megszegve a hatalom korábbi ígéretét, kimondta, hogy a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező. A hittan ezek után fakultatív jelleget kapott, a részvételt az idő teltével egyre terheőbb beiratkozási procedúrához kötötték, az órarendben pedig csak a tanítási órák után kaphatott helyet. A rendeletet 1949. szeptember 6-án hirdették ki, így a szülőknek mindössze szeptember 15-ig volt idejük beíratni gyermekeiket.⁵⁷ A rövidre szabott határidőket nehezítette az a körülmény, hogy a beiratkozások az iskola épületében zajlottak, ahol jelen volt az iskolaigazgató, a helyi tanács és a párt képviselői. Ők hol finomabb, hol durvább módszerekkel igyekeztek lebeszélni szándékukról a szülőket.

A fennmaradt források azt igyekeznek alátámasztani, hogy – hasonlóan az országos viszonyokhoz – a megyében is az 1950-es esztendőktől kezdve

54 MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. ő. e. Czapik Gyula egri érsek 1948. december 2-i körlevele

55 MNL HML XXXV-19/2./54. Egri katolikusok levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.; Az Egri Téglagyár Nemzeti Vállalat szakszervezetének levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.

56 A Mindszenty József ellen foganatosított nyomozómunkáról és perről lásd *Balogh Margit*: Mindszenty József I–II. Bp. 2015.

57 *Balogh Margit – Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. Bp. 2005. 894–895.

érzékelhető komolyabb konfliktus a hitoktatás kérdése körül.⁵⁸ Az őszi iskolakezdés előtt a szülőknek június hónap második felében volt lehetőségük beíratni gyermeküket, ám számos településen előfordult, hogy erről az iskolák sem a családokat, sem pedig a hitoktatókat nem értesítették. Dr. Ligeti József andornaktályai plébános panaszos hangütésű levelében arról írt a helyi iskolaigazgatónak, hogy a jelentkezésről szóló rendeletről az utolsó pillanatban, június 25-én sikerült értesülnie egy apró újságcikkből. *„Egészen véletlenül az utolsó pillanatban már tiszta lehetetlenség volt valamennyi szülőt értesíteni. T. i. a szülők nagyobb része aratási munkára volt elszegődve, közeli, vagy távoli vidékre és ezért a hittanra vonatkozó rendeletről nem is szerezhettek tudomást.”* – vázolta a problémát Ligeti.⁵⁹ A titkolózás és az adminisztratív akadályok több helyen felháborodást váltottak ki. A kedélyek lecsillapítására a Heves Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Oktatási és Népművelési Osztálya szeptember 27-én felsőbb utasításra számos településen⁶⁰ pótbeiratkozást rendelt el. Czapik érsek látva a súlyos visszaéléseket még idejében körlevélben értesítette az egyházmegye papságát a pótbeiratkozás pontos időpontjáról. A papság a körlevél hatására igyekezett mindenütt a lakosság tudomására hozni a hírt.

A pótbeiratkozásról készült jelentések a klérus szerepét újfent igyekeztek rossz színben feltüntetni, és minden, a szülők részéről megnyilvánuló kritikát az egyház durva agitációjának hatásaként szemléltetni. *„Kál községben, ahol már előző este az egyik ember részegen ment az igazgató lakására és ott kiabált és követelte a hittanoktatást, s egész kirívó hangon viselkedett (sic!) fenyegette az igazgatót, hogy meg fogják gyilkolni az igazgatót, ha nem lesz hittanbeíratás. Másnap reggel a szülők tüntetően csoportokba vonultak az iskola elé és az iskola igazgatójától fenyegető hangon követelték a pótbeiratkozást.”*⁶¹ A káli eset nem nevezhető egyedülállónak, megyszerte botrányokat okozott a beiratkozást övező szándékos állami akadályoztatás.⁶² Az emberek úgy érezték, az iskolaigazgató és a tanítók félrevezették őket, s csalódottságuknak a beírások alkalmával adtak hangot. Szemléletes képet ad a helyi konfliktusokról a pétervásárai iskolaigazgató által készített hangulatjelentés. Csakúgy, mint sok más községekben Abavári János plébános előre kiértéskeltette a családokat a közelgő eseményről, sőt a kisbíróval is ki akarta doboltatni a hírt, ám ezt a községi tanács megakadályozta. A szülők

58 1949-ben sokaknak sikerült áthidalni a beiratkozás elé gördített akadályokat, az általános iskolába járók 91%-a, a középiskolások 71%-a továbbra sikerrel folyamodott a hittanórákon történő részvételért. Balogh M. – Gergely J.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás i. m. 953.

59 MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. ő. e. Dr. Ligeti József levele 1949. október 24.

60 Boconád, BükkSZenterzsébet, Egercsehi, Ivád, Erdőkövesd, Kerekharaszt, Nagyfűged, Kisköre, Pálosvörösmart, Pétervására, Sirok, Szentdomonkos, Szúcs, Tarnabod, Tarnalelesz, Tarnaszentmária, Tenk, Váraszó, Hatvan

61 MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. ő. e. Jelentés az 1949. szeptember 27-i pótbeiratkozásról

62 Demonstratív felvonulásra került sor a szülők részéről Füzesabonyban, Tiszanánán, Egercsehi és Szúcs bányatelepein.

megelőzve az esetleges félreértéseket a pap közreműködésével jó előre elkészítették a beíráshoz szükséges szándéknyilatkozatukat. „Ezzel persze ők⁶³ sértették meg az Alkotmányban lefektetett vallásszabadságot, mivel másokat erőszakkal befolyásoltak ebben a tekintetben. Ezt bizonyítja az is, hogy a jelentkezés során több szülőt sikerült meggyőzni az ellenkezőjéről és már ott mindjárt visszakérte gyermeke céduláját.” Gecse István iskolaigazgató idézett jelentésében arról azonban szemérmesen hallgatott, hogy neki és társainak milyen érvekkel sikerült eltántorítani a procedura résztvevőinek egy részét eredeti szándékuktól. Sokat elárul mindazonáltal a korszak viszonyairól, hogy tájékoztatlanságukból fakadóan többen üresen vitték be a jelentkezéshez szükséges dokumentumokat, amelyeket Gecse minden habozás nélkül átvett. „Én persze tőlük az üres lapokat átvettem és megnyugtattam őket, hogy rendben van a dolog, s ők mint aki dolgát legjobban végezte távoztak az iskolából.”⁶⁴ Az igazgató, tanácselnök és a párt akciójának köszönhetően a 301 fős tanulói létszámból 138 főt írtak be hittanra.

Akadtak olyan községek is, például Heréd vagy Lőrinci, amelyek ugyan nem szerepeltek a pótbeíratásra engedélyezett közt, a szülők nyomására a beírásokat az iskola mégis engedélyezte. A durva adminisztratív lépések és a hittanoktatás szűkülő mozgásterének⁶⁵ ellenére Egercsehiben a diákok 95%-át, Erdőkövesden 76%-át, Szúcscon 79%-át, Váraszón 86%-át, Nagyfűgeden 78%-át írárták be hitoktatásra.⁶⁶

Az 1950-es év számos tanulsággal szolgált a hittanoktatás ellen viselt harc frontján. A témában az MDP Heves Megyei Bizottsága 1951. május 29-én leiratban adott útmutatást az alsóbb szintű pártbizottságoknak. „A múlt évi tapasztalat azt mutatja, hogy Pártszervezeteink (sic!) és a tömegszervezetek nem végeztek kellő felvilágosító munkát a hittanra való beíratkozás ellen. A meggyőzés és az egyéni agitáció fegyverét egyes helyeken adminisztratív intézkedésekkel, megfélemlítéssel igyekeztek helyettesíteni, ami politikailag káros volt és csak az ellenségnek használt. A felvilágosító munka durva adminisztratív intézkedésekkel való helyettesítése azt eredményezte, hogy az egyházak hittan pótbeíratást követeltek és igen sok szülő beíratta gyermekét hittanra.” A korábbi hibák kiküszöbölésére a megyebizottság felszólította a pártbizottságokat, hogy hívják fel az alapszervezetek figyelmét a politikai felvilágosítómunka és az egyéni agitáció fontosságára. A júniustól induló munkába bevonásra került a Dolgozó Ifjúság

63 Abavári János és azok a hívek, akik családlátogatások alkalmával keresték fel a szülőket.

64 MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. ő. e. Hangulatjelentés 1950. szeptember 27.

65 A VKM 1950. szeptember 10-én kihirdetett rendeletének értelmében a hitoktatók egyéb iskolai nevelőmunkába beosztani nem lehetett. A hitoktató nem vehetett továbbá részt a tantestületi értekezleteken, az iskola épületében csak hitoktatás céljából tartózkodhatott. A vallásórát csak az utolsó óra utánra szabadott betenni, és csak az iskola épületében tarthatták azt meg. A hitoktató más iskolán kívüli foglalkozást diákok számára nem tarthatott. Balogh M. – Gergely J.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás i. m. 952–953.

66 MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. ő. e. Jelentés az 1949. szeptember 27-i pótbeíratkozásról

Szövetsége, az Úttörőszövetség és a népnevelők is.⁶⁷ Az 1951/52. tanévben számos intézményben megszűnt a hitoktatás. A pártszervezetek észrevételei alapján ez főként a pedagógusok szívós munkájának köszönhető, akik – a családlátogatások mellett – a hitoktatás ideje alatt különböző kulturális foglalkozásokkal „vonták el a diákokat a klérus befolyása alól”. A járásoktól befutott információk alapján ez a munka hozzájárult a félévre elért, tervekhez képest alacsonynak mondható 10%-os lemorzsolódáshoz.⁶⁸ Az MDP Heves Megyei Pártbizottsága a kérdést továbbra is kritikusan értékelte. A pártszervezeteket év közben a központi direktívák nem különösebben érdekelték, nem ellenőrizték a pedagógusok munkáját, a pártbizottságok egy része pedig *„még mindig nem gazdája e területnek”*. Ugyan pozitívként jelent meg, hogy a nagyobb ipari központokban nincs, vagy csökkenő mértékben tapasztalható a hitoktatás, mégis a települések többségében a felvilágosító munka rovására továbbra is az adminisztratív módszerek jártak az élen.⁶⁹

Az ötvenes években az Állami Egyházügyi Hivatal meghosszabbította kezeiként és a megyei végrehajtó bizottságok alá rendelve feltűntek az egyházügyi főelőadók a püspöki/érseki székhelyeken⁷⁰ pedig a püspökségi megbízottak. A vidéki munkatársak együttműködve a tanácsi apparátussal, s széles jogkörük-nél fogva élénken figyelték és koordinálták a hitoktatás visszaszorítására tett lépéseket.⁷¹ A már említésre került, 1951-ben püspökségi megbízottként tevékenykedő Molnár Gusztáv előbb bányamunkásként dolgozott, majd az MDP fizetett pártfunkcionáriusából vált az egyházkorlátozás első Heves megyei hivatalos reprezentánsává.⁷² Molnár távozása után az egykori egészségügyi alkalmazott Fekete János 1952. március 1-én került állományba, és egészen 1953. augusztus 29-ig dolgozott a Heves Megyei Tanács kötelékében egyházügyi főelőadóként.⁷³ A forrásadottságokból következően csupán Fekete 1952-es tevékenységéről maradtak fenn dokumentumok. A csekély mennyiségű kútfő szerencsés módon mégis szemléletes képet ad a beiratkozások hangulatáról és a társadalom pártállami módszerekről alkotott – változatlanul lesújtó – véleményét illetően. A főelőadó az 1952. június 26-i beiratkozások alkalmával több településre is kiszállt,

67 MNL HML XXXV-17/2./31. ő. e. MDP Heves Megyei Bizottságának 1951. május 29-i leirata

68 Élenjárónak tekinthették a Hatvani járást, ahol 26,6%-os lemorzsolódást mértek. A tanévben a Füzesabonyi járás teljesített a leggyengébben, itt mindössze 5%-os lemorzsolódást tapasztaltak.

69 MNL HML XXXV-11/1./6. d./23. ő. e. Jegyzőkönyv a Heves Megyei Pártbizottság 1952. május 19-i üléséről

70 Győr, Szombathely, Esztergom, Pannonhalma, Veszprém, Székesfehérvár, Kalocsa, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Pécs, Eger, Vác és Hejce.

71 Az egyházügyi főelőadók feladatairól lásd Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. Doktori disszertáció kézirat, Bp. 2014. 201–208.

72 Soós V. A. i. m. 281.

73 MNL HML XV/41. Fekete János

ekkor csaknem minden alkalommal vele volt az oktatási osztály vezetője, illetve a Köznevelési Minisztérium képviselője. A közös terepszemlék alkalmával Fekete benyomásai szerint mindannyian úgy értékelték, hogy a szülők nem voltak tisztában azzal, hogy amennyiben a férj helyett a családanya viszi a gyermeket beiratkozásra, szükséges a házastárs nyilatkozata is. Az adminisztratív gátaknak köszönhetően településenként körülbelül 20-25 gyermek esett ki a beírások alól. A folyamatot lassította, hogy a pedagógusok és népművelők ugyan jelen voltak, ám a procedúrát egyedül az igazgató végezte, aki a szülőkkel 10-15 percre el is beszélgetett. *„Az adminisztratív munka azonban sok helyen elégedetlenséget szított, és sok helyen szidták a község vezetőit, a népidemokráciát (sic!) pl. Kerecsenden, Erdőtelken, Besenytelken és más községekben pl. Bélapátfalva, Balaton stb. azt mondták, hogy munkaversenyt hirdetünk, még vasárnap, vagy más ünnepnapokon is dolgoztatjuk őket [...], s ilyenkor meg nyilatkozatokért sétáltatjuk őket a mezőn dolgozó férjeikhez.”* A hozzáállást illetően nem mindenütt történt meg a várt áttörés. A pártfunkcionáriusok néhol egyáltalán nem törődtek a kérdéssel, vagy éppen pont az ellenkezőjét cselekedték az elvárásoknak. *„Legtöbb helyen a párttitkár elvtársak mind a mezőn dolgoztak, s nem egy közülük is kijelentette, ők is beíratják gyermeküket”* – olvasható Fekete közleményében.⁷⁴

Egy korábbi kutatás eredményeiből⁷⁵ és Fekete előzőekben idézett jelentéséből is világosan kiderül, hogy a Besenytelken történtek iskolapéldái a korszakban gyakorta megnyilvánuló, vallásszabadságot érintő durva jogsértéseknek. A helyi közösségben lappangó feszültség ingerült reakcióban ütközött ki, amely kiváltotta az egypártrendszer haragját. A történetek azonban súlyuknál jóval durvább megtorlást vontak maguk után. Az egészen biztos, hogy a községben egyáltalán nem hirdették ki előre a beiratkozások időpontját, aznap dobolta ki a kisbíró. Vass Terézia tanító 2001-ben adott élettörténeti interjújában arról számolt be, hogy a megjelölt nyári napon alig volt helyben férfi, java részük ingázott, az aratáson tartózkodott. *„Arra számoltak, hogy nem jönnek, nem lesz, aki jön. Nem mondták a szabályt. Csak annyit, hogy beírás lesz. Ott derült ki, hogy csak akkor igazán érvényes, ha apa, anya és a beírandó gyermek bent van.”* Az interjúalany visszaemlékezései szerint hiába volt maximum 2-3 férfi a településen, mégis minden asszony zsebében ott volt a férjtől származó nyilatkozat.⁷⁶ Vass Terézia nem tudott magyarázattal szolgálni a történetekre, de feltételezhetően Szikla Sándor plébános tájékoztatása állhatott a dolgok mögött. Vízi János, a falu kántora tovább árnyalta a képet. Vízi húgát édesanyja kísérte el az eseményre, a kántor már csak a kigyózó sorokkal szembesült az iskolaudvaron. *„Mondják, hogy odabenn hat asztalnál ülnek szép sorban a kommunisták, minden jelentkezővel külön foglalkoznak, és csak a hatodik írja be. Mindenkit próbáltak lebeszélni, ijeszteni,*

74 MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. ő. e. Hitoktatással kapcsolatos közlemény a beiratkozásokról

75 *Bögre Zsuzsanna*: Kuláküldözés és egyházüldözés Besenytelken. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2010. 306–329.

76 Uo. 315–316.

kit hogy lehetett.”⁷⁷ A feszültség spontán demonstrációvá (vagy demonstrációkká) duzzadt. Fekete információi szerint már öt nappal a beírás előtt, június 21-én tüntetés bontakozott ki a tanácsháza előtt. Ekkor mintegy 200 személy gyűlt össze, akik a beiratkozás azonnali megkezdését követelték.⁷⁸ Vass Terézia szintén arról számolt be, hogy a hittanra való beiratkozást követelő szülők, – emlékei alapján – 50-60 ember tartózkodott az iskola előtt. A tömegjelenet apropóját az adta, hogy az iskolaigazgató gyűlést rendelt el, ahol a szülőket a tantestület segítségével a hittanoktatás ellen igyekezett hangolni. Az agitáció fordítva sült el, az egybegyűltek nem hagyták el az iskola udvarát, hangoskodni kezdtek. Vízi a beírás napjára tette a tüntetést. A jelenlévőket annyira felhaborította a megalázó procedura, hogy (ismét?) elszabadultak az indulatok. „Az ablakon ugráltak ki a kommunisták, menekültek a tanácsháza felé. Onnan telefonáltak az ávónak.” Az ügy kapcsán az ÁVH – aránytalanul komoly büntetésként – összesen 12 kulákcsalád és a korábban hozzájuk betelepített pesti lakosokat deportált a Hortobágyra. Többüknek még csak köze sem volt a történetekhez.⁷⁹

A fokozódó központi nyomás cselekvésre buzdította a papság azon képviselőit is, akiket az államhatalom alapvetően lojális félként tartott számon. A papi békebizottság megyei választmánya a beírások előtt, június 10-én tartotta ülését. „Nyilatkozatok hangzottak el, s ugyanígy felhívások az alsópapság felé a békebiz. (sic!) választmányi tagjai részéről, de gyakorlatilag ez is megfeneklett, bizonygatták, hogy megnyit beszélnek községükben a feladatokról, a valóság azonban azt mutatta, hogy főleg a dispozió, a nagyobb plébániák elnyerése, a hitoktatás mikénti megszervezése volt a főbb törekvésük.” Fekete János egyházügyi főelőadó a békepapok hozzáállásáról sem volt kedvezőbb véleménynel. „A hittanra való beiratkozások, azok eredményei pedig magát a megyei békebizottságot bizonyos mértékig passzivitásba vitte. A klérus nagyon csendben, de ráment a hittanra való beírás sikerességére, s nem rajtuk múltott, hogy tervük nem sikerült. Azonban maga a békepapság sem maradt tételen, sőt több helyen követelőbb hangot ütött meg, és tett írásban jelentést arról, hogy állami szervek akadályozták a hittanra való beiratkozást, s jelentett fel több tanítót az érsek felé, hogy tegyen intézkedést az ÁEH-n keresztül.” A tömeges és durva állami túlkapások miatt Brezanóczy Pál helynök is vitriolos megjegyzésekkel élt az állam módszereit illetően. „Maga Brezanóczy helynök kijelentette, hogy miért nem szüntették meg egyszerűen a hitoktatást, miért engedélyezik képmutatásképp, ha a gyakorlatban minden adminisztratív módszert felhasználnak arra, hogy csaknem teljes legyen a lemorzsolódás” – idézte fel Fekete a helynök szavait.⁸⁰

A központi intézkedések természetesen nyomot hagytak a hittanra beírt gyermekek létszámán is. A várt eredmény a helyi plébánosok és az érsekség

77 Uo. 316–318.

78 MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. ő. e. Hitoktatással kapcsolatos közlemény a beiratkozásokról.

79 Bögre Zs.: Kuláküldözés és egyházüldözés i. m. 316.

80 MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. ő. e. Június havi összesítő jelentés 2.

ellenállásának, illetve a szülők rendíthetetlen meggyőződésének köszönhetően az általános iskolákban mért adatok tanúsága szerint elmaradt. Az Egri járásban az 1950/51. tanévet a diákok 55,3%-át, az 1951/52. tanévben a gyermekek 50,6%-át írták be hittanra. Az adatok tekintetében figyelembe kell vennünk, hogy a két tanév között közel 6%-os csökkenés ment végbe a diáklétszámban.⁸¹ Az Egri járáséhoz nagyon hasonló, 10% alatti változásokat mutató értékeket regisztráltak, a Füzesabonyi járásban (1950/51. tanév 56%, 1951/52. tanév 52%), a Hatvani járásban (1950/51. tanév 49%, 1951/52. tanév 47,7%), valamint a Hevesi járásban (1950/51. tanév 58,9%, 1951/52. tanév 51%). A diáklétszámok terén a felsorolt járások közül a Füzesabonyiban 8%-os⁸² a Hatvaniban 13%-os⁸³ negatív irányú differencia mutatkozott a két tanév között, míg a Hevesi járásban 3%-os⁸⁴ emelkedést regisztráltak. A hittanbeírások terén 10% fölötti visszaesést egyedül a Gyöngyösi járásban sikerült elérni, itt az 1950/51. tanévben a diákok 62,6%-a, az 1951/52. tanévben a tanulók 51,9%-át írták be hitoktatásra. A járás területén a megyében tapasztalható tanulói létszámcsökkenésekkel szemben 23%-kal⁸⁵ több gyermeket regisztráltak a hatóságok. Atipikus példaként említhető a Pétervásárai járás, ahol közel azonos diáklétszámok⁸⁶ mellett, s az adminisztratív akadályok ellenére a települések 63%-ában emelkedés ment végbe a beírt diákok vonatkozásában, így az 1950/51. tanévben mért 53,7% a következő tanévre 59%-ra duzzadt. Komolyabb visszaesést mértek a városok közül Egerben, itt szinte változatlan tanulói létszámok⁸⁷ mellett 1952-re 2,1%-ra zsugorodott a hittanosok aránya.⁸⁸ A fásasztó procedúrának, fenyegetéseknek és megfélemlítésnek köszönhetően visszaszoruló legális hitoktatás eredményeként nem véletlen, hogy az érseki székhely lett az illegális hitoktatás megyei gócpontja.⁸⁹ A városi jogállású települések tekintetében érdekes Gyöngyös esete, ahol a 1950/51-es tanév 10,3%-os eredményeihez képest a következő tanévben majd 13%-kal nőtt a beírtak aránya.⁹⁰ Arról, hogy a hatóságok, propagandisták, iskolaigazgatók és tanárok hanyagságának, a szülők eltökéltségének, a város

81 5 595 főről 5 241 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

82 5 479 főről 5 025 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

83 4 847 főről 4 199 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

84 6 361 főről 6 537 főre nőtt a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

85 7 286 főről 9 397 főre nőtt a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

86 Az 1950/51. tanévben 3 429 fős, az 1951/52. tanévben 3 492 fős diáklétszámot regisztráltak.

87 Az 1950/51. tanévben 3 401 fős, az 1951/52. tanévben 3 424 fős diáklétszámot regisztráltak.

88 MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. ő. e. Kimutatás. Heves megyében hittanoktatásra jelentkezett általános iskolai tanulókról.

89 A témáról lásd *Wirthné Diera Bernadett*: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp. 2005.

90 Az 1950/51. tanévben 2 811 fős, az 1951/52. tanévben 2 783 fős diáklétszámot regisztráltak.

pezsgő hitbuzgalmi életének, a helyi papság aktivitásának, netán e tényezők egyidejű hatásának tudható-e be az eredmény, a források hallgatnak. E kérdés következetes megválaszolása további kutatásokat igényel.

Összegzés, kitekintés

Minden ellenállás dacára a katolikus egyháznak a kárpótlást nélkülöző földreformrendelet végrehajtása után el kellett viselnie intézményhálózatának megcsonkítását is. Az országban tapasztalható helyzethez hasonlóan 1948–1949 fordulójára Heves vármegyében is egészen nyílt egyházellenes lépések követték a felekezeti iskolák államosítását. Az események csúcspontja Mindszenty József hercegprímás koncepciók pere volt. Az iskolahálózat és a katolikus egyház első számú vezetője után az iskolai hittanoktatás kerülhetett a pártállam célkeresztjébe. Csakúgy, mint a kötelező hittanoktatás megtartásának ígérete, a hitoktatás visszaszorítása köré felépített előzetes agitáció és „türelmes meggyőzőmunka” is csupán illúziónak bizonyult. Ahogyan az általunk megvilágított esetek is hitelt érdemlően bizonyíthatják a beírások során döntően a megalázó adminisztratív tortúrával, a „kifárasztás” taktikájával élve hosszadalmas „beszélgetésekkel”, ha kellett fenyegetéssel és egyéb praktikákkal kívánták eltántorítani a családokat eredeti céljaiktól. Az 1954/55. tanév „előkészítő időszakában” tapasztalható hiányosságok ellenére márciusban megkezdődött a felvilágosítómunka. A hangsúlyok ekkorra már jellemzően a természettudományos előadások, agitáció, illetve a meggyőzés irányába tolódtak el. *„A beiratkozások során az adminisztrációs lehetőségek felhasználása is folyt, azonban sokkal színvonalasabb és finomabb formában, mint az elmúlt években”* – állt a beírásokról készült összefoglalóban. Az elmúlt esztendőkhöz képest e tanévben az összes járásban csökkentek a diáklétszámok. Mindezzel együtt a hittanra beírtak aránya az Egri járásban 21,7%-ra, a Füzesabonyi járásban 22,2%-ra, a Hevesi járásban 36,6%-ra, a Gyöngyösi járásban 29%-ra, a Hatvani járásban 32,3%-ra, a Pétervárái járásban pedig 23,7%-ra apadt. A járásokkal szemben a városokban stagnáló vagy növekvő iskolai diákállomány jellemezte az intézmények helyzetét. Egerben ekkora szinte eltűnt az iskolákból a legális hittan, a diákok mindössze 3%-át írták be. Gyöngyös város általános iskoláiban az 1953/54. tanévben a tanulók 36%-a járt hitoktatásra, a következő évben az Oktatási Osztály már csak 5,8%-ot regisztrált. Hatvanban 32%-ról 13,35%-ra csökkent a hittanosok megoszlása.⁹¹

91 MNL HML XXIII-3/b./28. d./991. ő. e. Hittanoktatási beszámoló 1955.

Felhasznált szakirodalom és források

- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947.
- Az 1949. évi népszámlálás vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1996.
- Az Egri Főegyházmegye schematismusa. Eger, 1963.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. Budapest, 2005.
- Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum Essays In Church History. Budapest, 2012/3-4. 109–119.
- Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapi Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Budapest, 2010. 43–81.
- Balogh Margit: Mindszenty József I–II. Budapest, 2015.
- Bögre Zsuzsanna: Kuláküldözés és egyházüldözés Besenyőtelken. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2010. 306–329.
- Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.
- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. Budapest–Párizs, 1991.
- Fodorné Nagy Sarolta: Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2008. 287–307.
- Horváth Erzsébet: A református iskolák államosítása. /1945–1948/ Habilitációs értekezés. Debrecen, 2010.
- Horváth Gergely Krisztián: Plébániai földek „reformja” a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Magyar vidék a 20. században. Szerk. Csíkos Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Budapest, 2017. 514–516.
- Kovács Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. Történelmi Szemle 2003/2–3. 279–281.
- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) vonatkozó fondjai
- Mirák Katalin: Iskolaállamosítás – evangélikus egyház. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2008. 263–286.
- Misóczki Lajos: Az egyházi iskolák államosítása a Mátravidéken 1948. Eger, 1973.
- Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterben a 19. és 20. századi Magyarországon. Budapest, 2000.

- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.
- Stefano Bottoni: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Budapest, 2014.
- Szabó Csaba: Egyházi hangulat-jelentések. 1951–1953. Budapest, 2000.
- Szecskó Károly: Az MDP harca az iskolák államosításért Heves megyében. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2. Szerk. Kovács Béla. Eger, 1974. 87–107.
- Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. Budapest, 2005.